

Wiaczesław ANDREJCZUK

Uniwersytet Śląski
Wydział Nauk o Ziemi
Sosnowiec, Polska
e-mail: geo@wnoz.us.edu.pl

FUNKCJE KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

CULTURAL LANDSCAPE FUNCTIONS

Słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, zarządzanie krajobrazem, funkcje krajobrazu

Key words: *cultural landscape, landscape management, landscape functions*

Streszczenie

Wykorzystanie i przekształcanie krajobrazu ma ze strony człowieka pewne cele, w sumie składające się na zapewnienie mu dogodnych warunków życia i rozwoju. Realizacji poszczególnych celów służą odpowiednie funkcje krajobrazu kulturowego. Wyróżniono i opisano 10 następujących funkcji krajobrazu kulturowego: przestrzenną, ekologiczną, przyrodoochronną, materialno-zaopatrzeniową, energo-zaopatrzeniową, komunikacyjną, edukacyjną, rekreacyjną, sakralną i estetyczną. Uzasadniono znaczenie funkcjonalnego spojrzenia na krajobraz kulturowy, ponieważ umożliwia ono zastosowanie w badaniach krajobrazowych zasad i metod systemowych, co otwiera drogę do zarządzania krajobrazem.

Abstract

The use and transformation of the landscape by man has certain goals that make up providing him with favorable conditions of life and development. Specific functions of the cultural landscape serve those specific purposes. There are following 9 functions of cultural landscape Identified and described in the article: spatial, ecological, nature-protection, materials-productive, energy-productive, communication, educational, recreational, sacral and aesthetic. Justifies the validity of the functional perspective on the cultural landscape, as it allows the use in landscape research principles and methods of the system approach, which opens the way to manage the landscape

WSTĘP

Badania krajobrazów kulturowych stają się coraz bardziej wieloaspektowe i wielowymiarowe. W Polsce, na przykład, powstał wyraźnie określony nurt badań *stricte* krajobrazowo-kulturowych, realizowany od kilkunastu lat przez specjalistów, zrzeszonych w Komisji Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Zostały wydane kilkanaście tomów prac Komisji zawierających setki artykułów omawiających różne aspekty krajobrazu kulturowego. W ostatnich latach ukazały się również opracowania monograficzne na ten temat (Plit F., 2011; Myga-Piątek, 2012).

Krajobrazem kulturowym¹ rządzi przede wszystkim człowiek, prawa natury w jego kształtowaniu mają znaczenie podrzędne. Wykorzystanie i przekształcenie krajobrazu ma ze strony człowieka pewne cele, w sumie składające się na zapewnienie mu dogodnych warunków życia i rozwoju. Realizacji poszczególnych celów służą odpowiednie funkcje krajobrazu kulturowego, które „wymusza” na nim człowiek. Funkcje te oraz promowanie *funkcjonalnej analizy* krajobrazu kulturowego są przedmiotem rozważań niniejszego artykułu.

CZYM JEST KRAJOBRAZ KULTUROWY?

Krajobraz kulturowy w sensie najbardziej ogólnym to określony obszar na powierzchni Ziemi, o pewnej odrębności fizjonomicznej, na którym żyje i gospodaruje człowiek. W stosunku do człowieka krajobraz jest środowiskiem, którego część organiczną człowiek jednak stanowi i które przeobraża w celu własnej egzystencji i rozwoju.

To niesprecyzowane określenie obszaru krajobrazu kulturowego wynika z rozbieżności podejść różnych autorów do określenia jego wielkości (skali) i granic (od wymiarów topologicznych do skali regionalnej) oraz istoty (patrz F. Plit, 2011). Zdaniem autora, w przypadku krajobrazu kulturowego kwestia ta przestaje być tak ważna, jak w przypadku krajobrazów naturalnych. Granice krajobrazu kulturowego wyznacza w znacznym stopniu funkcja lub spektrum funkcjonalne celowych działań człowieka w krajobrazie, ponieważ to funkcja (rodzaj działalności) kształtuje krajobraz. W ten sposób sąsiadujące krajobrazy naturalne, różniące się (przed oddziaływaniem na nie człowieka) charakterem podłoża geologicznego lub szaty roślinnej mogą połączyć się w jeden krajobraz kulturowy (np. rolniczy) i na odwrót: wybudowanie zakładów produkcyjnych czy zlokalizowane wydobywanie surowców mineralnych

¹ Autor uważa *krajobraz kulturowy* za synonim pojęcia *krajobraz antropogeniczny*. Zasięg objętościowy tych pojęć jest ten sam. Termin *krajobraz antropogeniczny* podkreśla wątek, że to człowiek przyczynił się do jego powstania i rozwoju, a *krajobraz kulturowy* bardziej nawiązuje do sposobu kształtowania krajobrazu przez człowieka. Każda działalność człowieka w krajobrazie, nawet człowieka pierwotnego w krajobrazie naturalnym, reprezentuje sobą jakąś „kulturę”, rozumianą jako całość sposobów działań (oddziaływań) człowieka w krajobrazie, wynikających z poziomu jego rozwoju cywilizacyjnego oraz lokalnych uwarunkowań środowiskowych. Dlatego próby podporządkowania tych pojęć wydają się nieuzasadnione, w każdym bądź razie nieproduktywne.

potrafi „rozparcelować” krajobraz naturalny pewnego typu na kilka kulturowych. Nie znaczy to jednak, że nie powinniśmy doszukiwać się wspólnych granic krajobrazów naturalnych (przyrodniczej części krajobrazu ściślej mówiąc) i kulturowych. Co ważniejsze, powinniśmy dążyć do dopasowywania działalności antropogenicznej w obrębie krajobrazu do jego granic naturalnych, uzgadniając ze sobą, na ile to jest możliwe, czy komplementując strukturę krajobrazu naturalnego oraz infrastrukturę krajobrazu kulturowego, co otwiera drogę do funkcjonalnej optymalizacji binarnego systemu krajobrazowego.

Krajobraz kulturowy, bez względu na mniej lub bardziej wyraźnie określone granice, zarówno przyrodnicze, jak i społeczno-kulturowe (czasami w miarę zbieżne), ma cechy tworu spójnego (systemu funkcjonalnego) o właściwościach całościowych, wynikających z integrowania się człowieka z przyrodą poprzez charakterystyczne dla danego obszaru i danej epoki jego interakcje z naturą (determinowane w dużej mierze zasobami i osobliwościami środowiska przyrodniczego). Te całościowe właściwości, nowe jakościowo, nietypowe dla poszczególnych składowych systemu krajobrazu kulturowego, to na przykład: swoista kompozycja (organizacja przestrzeni) elementów przyrodniczych i antropogenicznych, tworzących całość (układ, morfologię, zespół), specyficzny „produkt” materialny czy duchowy krajobrazu, będący wynikiem współdziałania człowieka z naturą (pszenica lub daktyle, wyroby wiklinowe albo sery, „*duch miejsca*” czy *sacrum* itd.), nowa jakość estetyczna (pejzaż) i inne.

Zatem, krajobraz kulturowy to system przyrodniczo-antropogeniczny, którego głównymi podsystemami są człowiek i przyroda (nieożywiona i ożywiona), a elementami, w przypadku przyrody – komponenty środowiska przyrodniczego (skały, wody, powietrze, gleby, biota itp.), w przypadku człowieka – sam człowiek, narzędzia (technika) oraz produkty jego działalności (domy, miasta, tamy, drogi, stacje, elektrownie itd.). Za powiązania (wzajemne oddziaływania) przyrodniczych elementów krajobrazu kulturowego, czyli za jego „strukturę przyrodniczą” są odpowiedzialne siły natury. Za powiązania elementów antropogenicznych (infrastrukturę) oraz łączenie obu struktur w „megastrukturę” przyrodniczo-antropogeniczną odpowiada z kolei człowiek.

Człowiek stanowi wyżej zorganizowaną część (podsystem) dwuczłonowego (bi-strukturalnego, a raczej polistrukturalnego) systemu krajobrazu kulturowego, ponieważ posiada zdecydowanie większe zasoby informacyjne oraz zdolności wytwarzania i przetwarzania informacji. Człowiek też jest w stanie lepiej zarządzać energią, umie wydobywać i przeobrażać energie żywiołów (kinetyczną – ruchu, chemiczną – kopaliny, ciepłą – promieniowania i in.) w bardziej przyswajalne i uniwersalne jej formy (ciepłą i elektryczną) oraz produkować energię w ilościach niezbędnych dla celowego przeobrażenia środowiska. Będąc uzbrojony energetycznie i informacyjnie (wiedza) człowiek jest w stanie aktywnie (proporcjonalnie do poziomu „uzbrojenia” energetycznego oraz wiedzy) korzystać z zasobów środowiska przyrodniczego oraz przekształcać go w zależności od stawianych (niestety, nie zawsze przemyślanych) celów.

Dysponując wiedzą (informacją) i mocą (energiją) człowiek jest w stanie świadomie przeobrazić krajobraz (swoją bezpośrednią przestrzeń życiową), kreować go, czyli do pewnego stopnia zarządzać nim. Oczywiście, podsystemem *przyroda* też ma jeszcze „dużo do powiedzenia” (powodzie, trzęsienia ziemi, huragany itd.), ale generalnie, na poziomie krajobrazu (czy mikroregionu) oddziaływania te mają raczej charakter zaburzający, a nie decydujący w aspekcie rozwoju krajobrazu kulturowego w dłuższej perspektywie.

Z faktem posiadania przez człowieka mocy do przeobrażenia środowiska i krajobrazu wiążą się kwestie *celowości działań* i *odpowiedzialności* za ich skutki. Polegają one na zadaniu sobie pytań:

- po co, w jakim celu i w jaki sposób człowiek przeobraża (przekształca) krajobraz?
- jaki jest zakres odpowiedzialności człowieka za skutki przekształcenia?
- na jakim systemie wartości powinny bazować dokonywane przeobrażenia i jakimi zasadami powinny one się kierować?
- jak sprawić, by przekształcenia krajobrazu miały charakter optymalny z punktu widzenia funkcjonowania krajobrazu kulturowego według preferowanych wartości i zasad? Jaka koncepcja naukowa, filozoficzna czy duchowa najlepiej by temu służyła?

Poniższy tekst reprezentuje rozważania na temat pierwszego z postawionych wyżej pytań.

FUNKCJE KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

Człowiek przeobraża krajobraz, bo musi to robić, bowiem krajobraz jest bezpośrednim środowiskiem jego życia. W nim człowiek się rodzi, dorasta, wychowuje się, uczy się, realizuje swój twórczy potencjał, plany życiowe, zmienia życie innych ludzi, tworzy własną ekumenę, przeobraża środowisko, w nim też umiera i zostaje unicestwiony. Możliwość życia i samorealizacji człowieka stanowi więc nadrzędny cel zagospodarowania (przekształcenia, adaptowania itd.) krajobrazu na potrzeby ludzkie. Krajobraz powinien więc być taki, aby był w stanie zaspokoić potrzeby człowieka: fizjologiczne (czyste powietrze, nieskażona woda, zdrowa żywność), materialne (przestrzeń, surowce, energia, narzędzia, transport itd.), poznawczo-edukacyjne i doznaniowe (szkoła, muzea, turystyka itd.), rekreacyjne (wypoczynek, poprawa zdrowia), duchowe (sakralne, estetyczne itd.). Zatem *dobro człowieka w krajobrazie* (środowisku) jest główną (pierwszorzędną) wartością, którą on kieruje się przekształcając (lepiej – kształtując) krajobraz, zmieniając go na własne potrzeby.

Ważne jest również dobro innych organizmów żywych w krajobrazie, szczególnie wysoko zorganizowanych, zdolnych do przeżyć emocjonalnych (czyli z „duszą”). Wartość trzeciorzędną w systemie wartości krajobrazowych stanowią elementy przyrody nieożywionej. Nawet jeśli nie mają one duszy (czemu przeczą wyznawcy szintoizmu i zen-buddyizmu), stanowią one – poza wartościami materialnymi – ważny element piękna przyrody, są też nosicielami informacji, niezbędnych dla zaspokojenia heurystycznych oraz estetycznych potrzeb człowieka.

Aby zapewnić człowiekowi szeroko rozumiane możliwości rozwojowe (w tym też duchowe), krajobraz jako środowisko życia, powinien pełnić w stosunku do człowieka określone funkcje (z łaciny *functio* – wykonywanie, realizacja, powinność). Ścisłej mówiąc, człowiek musi zadbać o pełnienie przez krajobraz tych funkcji. Charakter (natura) funkcji uzależniony jest od celów, które człowiek stawia krajobrazowi lub do realizacji których załącza krajobraz. Są to na ogół następujące ważniejsze funkcje²:

1. *Przestrzenna* – polega na zapewnieniu człowiekowi przestrzeni życiowej i gospodarczej.
2. *Ekologiczna* – polega na zapewnieniu człowiekowi jako żywemu organizmowi niezbędnych substancji fizjologicznych (wody, powietrza, światła itd.), czyli odpowiedniego dla życia środowiska.
3. *Przyrodoochronna* – polega na zapewnieniu odpowiednich warunków ekologicznych innym organizmom żywym, stanowiącym organiczną (biotyczną) część środowiska i systemu krajobrazowego.
4. *Materialno-zaopatrzeniowa (produkcji dóbr materialnych)* – zapewnia człowiekowi niezbędne do życia i działalności dobra materialne (surowce, przedmioty użytkowe, narzędzia itp.).
5. *Energo-zaopatrzeniowa (produkcji energii)* – polega na uzbrojeniu człowieka w energię, niezbędną do działalności przetwórczej.
6. *Komunikacyjna* – zapewnia człowiekowi możliwość komunikowania się, przemieszczania się w przestrzeni, transportowania materiałów, energii, informacji.
7. *Poznawcza* – umożliwia edukację i rozwój człowieka, poszerza horyzonty jego wiedzy o człowieku, społeczeństwie, środowisku życia itd.
8. *Rekreacyjna* – zapewnia człowiekowi możliwości wypoczynku, poprawy zdrowia i stanu psychicznego.
9. *Sakralna*. Zaspokaja potrzeby wyższego rzędu czyli duchowe (religijne).
10. *Estetyczna*. Zapewnia człowiekowi doznania i przeżycia estetyczne, niezbędne dla jego rozwoju duchowego, moralnego oraz dobrego samopoczucia.

Każda z wymienionych funkcji krajobrazu kulturowego ma na celu zaspokojenie odrębnej (lub kilku) potrzeby człowieka. Tabela 1 przedstawia te zasadnicze potrzeby oraz nawiązuje do kwestii, jaki sposób działań (antropogenicznych) temu służy oraz jakie materialne elementy infrastruktury powstają w krajobrazie kulturowym, aby zapewnić skuteczność tych działań.

² Kwestie funkcji krajobrazu mają swoją historię naukową, chociaż niezbyt obfitą co do liczby publikacji oraz jednoznacznych sformułowań. W Polsce kwestie te są omawiane w aspekcie *funkcji socjalno-ekonomicznej* i *świadczeń* krajobrazu (Richling, Solon, 2011). Rosjanie również używają pojęcia *социально-экономические функции ландшафта*, wyróżniając 3 rodzaje funkcji: zasobotwórcze, środowiskotwórcze oraz przyrodoochronne (Ochrana krajobrazu, 1982). W Niemczech pojęciem zbliżonym do funkcji krajobrazu kulturowego są tzw. *landesfunkcje krajobrazu (Funktionen der Landschaft sozioökonomische)*.

Tab. 1. Funkcje krajobrazu kulturowego nawiązujące do potrzeb człowieka (społeczeństwa) oraz rodzaje działalności ludzkiej je realizujące

Tab. 1. Features of cultural landscapes referring to the human needs (the society) and human activities, implementing them

Nr	Funkcja krajobrazu kulturowego	Potrzeby człowieka jakie zaspokaja	Rodzaj działalności człowieka w krajobrazie przez jaki jest realizowana	Elementy zagospodarowania krajobrazu (infrastruktura) jakie towarzyszą rodzajom działalności
1	Przestrzenna	Przestrzeni życiowej (mieszkaniowej, domowej, gospodarczej itp.)	Osadnictwo i budownictwo	Domy ,ulice, osiedla, kanalizacja, komunikacje itp.
2	Ekologiczna	Fizjologiczne (nieskażonego środowiska)	Gospodarka wodna	Ujęcia wody, wodociągi, akwenty, studnie, kanały, akwedukty, wieże ciśnień, oczyszczalnie ścieków itp.
			Ochrona środowiska	Zakłady przeróbki śmieci , tereny recyklingu, tereny zieloni, itp.
3	Przyrodoochronna	Fizjologiczne, duchowe, estetyczne, poznawczo-rozwojowe i wychowawcze	Ochrona przyrodniczo-cennych obszarów	Infrastruktura parków narodowych i rezerwatów, obszarów <i>Natura 2000</i> , korytarzy ekologicznych itp.
4	Materialno-zaopatrzeniowa (produkcji dóbr materialnych)	Posiadania niezbędnych dóbr materialnych (przedmiotów użytkowych, narzędzi produkcyjnych itd. zapewniających byt i rozwój)	Górnictwo	Odkrywki, kamieniołomy, kopalnie, hałdy, składowiska, wieże i platformy wiertnicze, itp.
			Przemysł	Huty, fabryki, browary, cementownie, małe zakłady przemysłowe itp.
			Rolnictwo	Pola uprawne, łąki i pastwiska, sady, ogrody, winnice, farmy, stawy hodowlane itp.

			Gospodarka leśna	Siedziby, zasięki, ogrodzenia, tablice informacyjne, punkty składowania drewna, małe tartaki itp.
5	Energo-zaopatrzeniowa (produkcji energii)	Energetyczne (oświetlenie osad ludzkich, domów, wytwarzanie dóbr materialnych, przetwórstwo, transport itd.)	Energetyka	Elektrownie wodne, ciepłowne, jądrowe, przepływowe, wiatraki, linie przesyłowe, transformatory itp.
6	Komunikacyjna	Komunikacyjne (przemieszczanie się w przestrzeni oraz transportowanie ładunków, energii, informacji)	Transport	Drogi, autostrady, linie kolejowe, metro, rurociągi, statki, kontenerowce, tankowce, porty, samoloty, porty lotnicze itp.
7	Poznawcza	Poznawczo-rozwojowe i wychowawcze (poznawania małej ojczyzny, swego kraju i świata, środowiska życia i działalności człowieka)	Turystyka Ochrona dziedzictwa kulturowego	Bazy turystyczne, hotele, schroniska, kempingi, wyciągi narciarskie, szlaki i ścieżki turystyczne, skanseny, muzea, zabytkowe obiekty itp.
8	Rekreacyjna	Wypoczynku i dobrego samopoczucia (poprawy zdrowia fizycznego i psychicznego)	Rekreacja	Sanatoria, uzdrowiska, lasy, parki, akweny itp.
9	Sakralna	Duchowe (religijne)	Budownictwo sakralne	Świątynie różnych religii, dzwonnice, minarety, klasztory, kapliczki, grobowce, kurhany, krzyże itp.
10	Estetyczna	Duchowe (postrzegania piękna)	Wszystkie	Całokształt zagospodarowania krajobrazu pod względem planistycznym, architektonicznym, rekreacyjno-turystycznym, czystości itp.

Podane we wspomnianej tabeli podziały i przedziały są dość umowne, szczególnie jeżeli chodzi o dwie ostatnie kolumny. Często podobne elementy zagospodarowania (infrastruktury) występują przy różnych rodzajach działalności człowieka w krajobrazie. Niektóre funkcje krajobrazu nie mają własnych materialnych nośników infrastrukturalnych (na przykład, estetyczna), lecz składają się na inne elementy, a ściślej mówiąc ich układ i charakter. Problemy te oraz do nich podobne są w danym przypadku normalne, ponieważ wynikają z bardzo ścisłego powiązania i wzajemnego przenikania się wszystkich rodzajów działalności człowieka w krajobrazie.

Funkcja przestrzenna

Krajobraz stanowi przestrzeń życiową człowieka, który korzysta z niej w sposób bezpośredni, budując w nim domy, duże budynki mieszkalne itp., składające się na przysiółki, wioski, miasta, konurbacje, aglomeracje, wielkie zespoły miejskie (megalopolis, gigapolis). Jedną z ważniejszych funkcji krajobrazu jest zapewnienie człowiekowi przestrzeni życiowej. Znaczenie tej funkcji czy wartość przestrzeni życiowej jest bardziej doceniane w krajach lub regionach przeludnionych albo o ograniczonych „zasobach przestrzennych”. Między innymi dlatego duże miasta „rosną” nie tylko w szerz ale i w wwyż (budynki – „drapacze chmur”).

Elementami struktury funkcjonalnej, realizującymi tę funkcję, są różnego rodzaju zabudowania mieszkalne wraz z towarzyszącą im infrastrukturą (ulice, przejścia, podwórka, kanalizacja itp.), zajmującą niekiedy znaczne powierzchnie, mierzone w tysiącach km². Zagospodarowywanie przestrzeni poprzez osadnictwo i budownictwo powoduje silne przekształcenie krajobrazu. Powstające osiedla ludzkie od małych przysiółków po duże miasta nie tylko wypełniają przestrzeń krajobrazową, ale i w znacznym stopniu zmieniają układy powiązań pomiędzy elementami systemu krajobrazowego. „Unieruchamia się” przez to gleba, która najczęściej zostaje pogrzebana pod domami i zabudowaniami, ulega niszczeniu (prawie całkowicie) i zmienia się szata roślinna i fauna, podlega znacznym zakłóceniom obiegu wody w całym systemie, zanieczyszcza się powietrze. Oddziaływanie tego rodzaju działalności człowieka na krajobraz jest tak znaczące pod względem jakościowym, że kształtują się na jej skutek specyficzne krajobrazy osadnicze, reprezentujące sobą odrębną jakość krajobrazową. Największego natężenia proces ten nabiera w przypadku aglomeracji miejskich i może osiągać nawet regionalne rozmiary (megalopolis). Osadnictwo i budownictwo napędzają również górnictwo, ponieważ są one uwarunkowane korzystaniem z materiałów budowlanych (cement, cegła, gips itp.), pochodzących z przeróbki surowców skalnych i osadów (piasek, glina, kamienie, gips itp.).

Charakterystycznym skutkiem przestrzennym realizowania tej funkcji jest wyłączenie dużych powierzchni z użytkowania na inne cele. Ze względu na radykalne przekształcenie krajobrazu i sztuczny charakter nowotworzonej przestrzeni, krajobraz miejski, na przykład, jest mało przyjaznym dla życia człowieka pod względem ekologicznym i nie tylko.

Funkcja ekologiczna

Obejmuje szeroki wachlarz działań, mających na celu podtrzymanie krajobrazu w stanie zapewniającym człowiekowi odpowiednie warunki ekologiczne (fizjologiczne). Ogólnie działania te mieszczą się w zakresie szeroko rozumianej ochrony środowiska oraz w dużym stopniu gospodarki wodnej i leśnej (tabela 1).

W działaniach na rzecz pełnienia przez krajobraz tej funkcji ingerowanie w niego człowieka jest zdecydowanie mniejsze pod względem „pochlaniań przestrzeni” i generalnie ma charakter punktowy (oczyszczalnie ścieków, studnie, wieże ciśnień itp.) oraz liniowy (wodociągi, kanały, prostowane koryta rzek itp.). Charakter powierzchniowy ma zaś ochrona lasów, jezior, budownictwo akwenów.

Pełnieniu przez krajobraz funkcji ekologicznej towarzyszą raczej jego niewielkie przekształcenia. Wyjątek stanowi gospodarka wodna i wodno-ściekowa, szczególnie w przypadku budowy dużych akwenów (zbiorników retencyjnych itp.). Jednak obecność wody zazwyczaj łagodzi lub rekompensuje negatywne skutki ekologiczne silnej ingerencji w krajobraz oraz otwiera możliwości do rozwoju innych funkcji (rekreacyjnej, estetycznej).

Funkcja przyrodoochronna

Polega na konieczności ochrony obszarów cennych przyrodniczo (krajobrazy naturalne lub słabo zmienione) w celu zachowania ich przyrodniczych wartości (pula genowa, gatunki organizmów itp.) oraz w celach ekologicznych, edukacyjnych i in. Funkcja ta jest realizowana poprzez względne wyizolowanie obszarów krajobrazowych w postaci rezerwatów, parków narodowych, krajobrazowych itp. – o różnym statusie przyrodoochronnym (rygoru ochrony).

Pełnienie tej funkcji nie wymaga od człowieka rozbudowywania w krajobrazie znaczącej infrastruktury gospodarczej, wręcz na odwrót: chodzi o jej zminimalizowanie. Krajobrazy chronione reprezentują sobą najbardziej zbliżony do krajobrazów pierwotnych rodzaj krajobrazów kulturowych.

Funkcja materialno-zaopatrzeniowa (produkcji dóbr materialnych)

Funkcja ta była i na razie pozostaje jedną z ważniejszych. Zapewnia człowiekowi niezbędne do życia produkty i dobra materialne (do życia w sztucznym już środowisku i podtrzymania tego środowiska), materiały do produkowania narzędzi technicznych (w tym do przekształcania krajobrazu) oraz zagospodarowania przestrzeni (budownictwo w szerokim zakresie). W pełnienie tej funkcji zaangażowanych jest kilka rodzajów działalności gospodarczej człowieka, towarzyszy im powstawanie dużych (czasem olbrzymich) elementów infrastruktury gospodarczej – hut, fabryk, kopalń, kamieniołomów itp.

Każdy z rodzajów działalności, uczestniczący w realizacji funkcji produkcyjnej ma swoistą moc kształtowania krajobrazu kulturowego. Dwa pierwsze (tabela 1 – górnictwo i przemysł) na ogół oddziałują na krajobraz punktowo, dwa ostatnie natomiast (rolnictwo i gospodarka leśna) – powierzchniowo. Wszystkie wymienione

rodzaje działalności cechują się silnym oddziaływaniem w aspekcie krajobrazotwórczym. Bez względu na punktowy charakter występowania elementów górniczych i przemysłowych w krajobrazie, ich oddziaływanie zawsze znacząco wykracza poza fizyczne granice obiektu, zmieniając strukturalne powiązania elementów systemu krajobrazowego (zanieczyszczenie otaczających obszarów, ich odwodnienie przez leje depresyjne itp.). W przypadku koncentrowania się górnictwa lub przemysłu obszary ich skupienia nabierają fizjonomicznych oraz funkcjonalnych cech krajobrazów górniczych czy przemysłowych. Często „ciąg produkcyjny” łączy terytorialnie obszary górnicze i przemysłowe w całość, kształtując w ten sposób krajobrazy górniczo-przemysłowe, a nawet osadniczo-górnico-przemysłowe, jak np. na Wyżynie Śląskiej.

Działalność rolnicza i gospodarka leśna natomiast nie są tak intensywne i „objętościowe” jak górnicza (do 3 km i więcej w głąb Ziemi) czy przemysłowa (zanieczyszczenie atmosfery do górnej granicy troposfery), ale - ze względu na powierzchniowy charakter występowania - też potrafi radykalnie zmienić krajobraz. Chociaż chodzi o zniszczenie na ogół tylko jednej z jego warstw (biotycznej – zamiana naturalnej roślinności na kulturową, czy jak w Amazonii – wylesienie obszaru), prowadzi to do przebudowy struktury krajobrazu (zamiana elementów, utrata powiązań w związku ze zniszczeniem szaty roślinnej i fauny, erozja), a co za tym idzie – mamy do czynienia z nową jakością krajobrazu: krajobrazami rolniczymi lub zdegradowanymi leśnymi (sawanna antropogeniczna, pastwiska po wylesieniu obszaru itd.). W przypadku, gdy gospodarkę leśną prowadzi się w sposób racjonalny (nie tylko wycinanie, ale też sadzenie lasów) krajobraz się nie zmienia, albo się zmienia częściowo (zamiana gatunkowa), co nie prowadzi do zmian jakościowych w nim.

Funkcja energo-zaopatrzeniowa (produkcji energii)

Każdy rodzaj działalności człowieka w krajobrazie może być realizowany pod warunkiem posiadania mocy napędowych, produkcyjnych, przetwórczych, chociaż zapotrzebowanie każdego rodzaju tej działalności na energię jest zróżnicowane. Najbardziej energochłonne są górnictwo, przemysł, transport i osadnictwo (budownictwo), czyli te rodzaje działalności, które jednocześnie są najbardziej materiało- i informacyjochłonne, a zarazem w największym stopniu oddziałują na krajobraz, zmieniając go radykalnie.

Z realizacją tej funkcji w krajobrazie wiąże się budownictwo elektrowni (ciepłych, wodnych, jądrowych, przepływowo-geotermalnych), produkujących najbardziej uniwersalny i użyteczny gatunek energii – elektryczną. Elektrownie to zazwyczaj duże obiekty punktowe o zróżnicowanym oddziaływaniu na krajobraz. Największe oddziaływanie wykazują elektrownie wodne, którym towarzyszy powstawanie dużych zbiorników. W tym przypadku można nawet mówić o powstaniu krajobrazu hydroenergetycznego, będącego tworem „hybrydowym” wspólnej działalności produkcji energii i gospodarki wodnej. Nową jakość krajobraz ten uzyskuje przez okoliczność sterowania nim: produkcja energii i związane z nią retencjonowanie wód (okresowe zawodnienie obszarów) albo obniżanie poziomu zbiornika,

prowadzi do kształtowania się geosystemów (ekosystemów) przybrzeżnych o specyficznym (własne cykle) reżimie funkcjonowania.

Oddziaływanie krajobrazotwórcze elektrowni ciepłych lub atomowych jest mniejsze, niż w poprzednim przypadku. Niemniej jednak, ich wpływ wykracza poza granice fizyczne, szczególnie jeżeli chodzi o elektrownie ciepłne, zwłaszcza wyrzucające w powietrze duże ilości zanieczyszczeń, niekorzystnie oddziałujących na krajobraz nawet w skali regionalnej. Najmniej (lokalnie) oddziałują na krajobraz elektrownie przepływowe i geotermalne, czerpiące energię z naturalnych żywiołów.

Należy zauważyć, że żyjemy w czasach, kiedy zachodzą stopniowe, ale o radykalnych skutkach, zmiany w sposobach produkowania energii. Duże elektrownie (podobnie zresztą jak duże obiekty przemysłowe) ustępują miejsca małym źródłom produkcyjnym – wiatrakom, panelom baterii słonecznych itp., eksploatującym odnawialne zasoby energii. Ich rola będzie nieustannie wzrastać i spowoduje z czasem radykalne zmiany w aspekcie zagospodarowania (przekształcenia) krajobrazu. Skupiona w dużych elektrowniach moc produkcyjna, jak również duże oddziaływanie na krajobraz, ustąpią miejsca mocom „rozproszonym” w krajobrazie. Autonomizacja energetyczna konsumentów (małych fabryk, gospodarstw domowych itp.) doprowadzi do degradacji sieci energetycznych, zmniejszenia strat energii w trakcie jej przesyłania, co będzie miało pozytywne skutki ekologiczne (nie ogrzewamy atmosfery). Obniży się również udział elementów infrastruktury energetycznej w przestrzeni krajobrazowej.

Funkcja komunikacyjna

Człowiek oraz wyprodukowane przez niego dobra materialne, energia oraz informacja muszą podlegać wymianie. Tego wymagają systemy nadrzędne w stosunku do krajobrazu (regionalne, państwowe, globalne itp.) oraz występujące różnice krajobrazowe, gospodarcze poszczególnych regionów i państw, tworzące predyspozycje („różnice potencjałów”) do wymiany dóbr, energii czy informacji.

Ten rodzaj działalności ludzkiej jest niezwykle zróżnicowany (tabela 1). Pod względem morfologii elementów zagospodarowania przestrzennego dominują w nim kształty liniowe, zarówno ciągle (drogi, rurociągi, linii przesyłowe itp.), jak i nieciągle (trasy lotów, kursy tankowców), na które są nałożone w miejscach docelowych lub przejściowych elementy punktowe (porty lotnicze, morskie, dworce kolejowe i autobusowe, stacje i przystanki, kompresory gazowe i transformatory itp.). Elementy te nie zawłaszczają na tyle dużo przestrzeni, a ich oddziaływanie na krajobraz poza swoimi granicami nie jest na tyle duże, aby można mówić o jego silnym przekształcaniu, np. do stopnia kształtowania się krajobrazów komunikacyjnych. Jednak elementy te, często różnego rodzaju, tworzą gęste sieci (infrastrukturę), co potęguje ich wpływ na krajobraz, prowadząc do wyraźnych zakłóceń funkcjonalnych w jego obrębie. Drogi tworzą również sztuczne przeszkody fizyczne dla małych cieków czy spływu powierzchniowego, migracji zwierząt, potoków geochemicznych itp., dzieląc krajobraz i zaburzając przepływ materii i energii w jego obrębie.

Funkcja poznawcza

Ciekawość jest jedną z ważniejszych wrodzonych cech człowieka (zwierząt również). Potrzeba poznawania jest nieodzownym atrybutem rozwojowym każdej istoty ludzkiej oraz, obok kilku innych, siłą napędową postępu. Zdobywanie wiedzy i kształcenie zawodowe zapewniają człowiekowi instytucje edukacyjne różnych poziomów, od przedszkola do uniwersytetów i akademii. Służące temu celowi antropogeniczne elementy przestrzenne struktury krajobrazu nie odgrywają w nim znaczącej roli.

Poznawanie przez człowieka swojego otoczenia nie kończy się na otrzymaniu wykształcenia. W wieku dorosłym odczuwamy (w różnym, co prawda, stopniu) potrzebę poznawania innych ludzi, zobaczenia innych regionów, krajów czy kontynentów. To umożliwia nam turystyka³. Przemieszczanie się człowieka w krajobrazie wraz z jego czasowym osiedlaniem się w nim oraz tworzenie różnych obiektów konsumpcji turystycznej wymaga odpowiedniej infrastruktury, czasami dość rozbudowanej. Dlatego z tym rodzajem działalności wiąże się już ingerencja człowieka w krajobraz, niekiedy tak znaczna, że prowadzi do wykształcenia się swoistego funkcjonalnego typu krajobrazu turystycznego. Funkcja turystyczna łączy wtedy część przyrodniczą krajobrazu (walory) z częścią antropogeniczną (infrastruktura turystyczna) w całość – krajobraz turystyczny. Krajobrazy turystyczne występują wzdłuż wybrzeży morskich (Costa del Sol – Hiszpania, Złote Piaski – Bułgaria, Riwiera Francuska, Hurgada – Egipt itp.). Charakterystyczną cechą nadmorskich krajobrazów turystycznych jest ich liniowy (raczej pasmowy) charakter (są „wyciągnięte” wzdłuż linii brzegowej).

Odrębną kwestią tej funkcji jest powstawanie w krajobrazie „przemysłu wiedzy” – połączonych ze sobą obiektów naukowo-poznawczych (instytucji, laboratoriów) z zakładami produkcyjnymi typu Hi-Tech. Szczególnym przypadkiem przemysłu wiedzy są tzw. „krzemowe doliny” – obszary koncentrowania się supernowoczesnej wiedzy techniczno-informatycznej oraz przemysłu elektronicznego. Obszary takie znane są przede wszystkim, ze Stanów Zjednoczonych (*Silicon Valley* - Kalifornia, *Silicon Praires* – Teksas, *Silicon Forest* – Oregon, *Boulder* – Kolorado, okolice Bostonu – Massachusetts Institute of Technology, okolice Chicago i in.). W Europie do nich należy m.in. *Silicon Glen* (okolice Glasgow), *Silicon Fen* (Cambridge) oraz kilka innych – na kontynencie (we Francji, Niemczech i Holandii). Są one również w krajach azjatyckich – Indiach, Chinach, Korei, Japonii, na Tajwanie itd. Obszary te zajmują czasami duże powierzchnie, co pozwala na określenie ich jako „krajobrazów krzemowych”.⁴

³ Jest to pewne uproszczenie, ponieważ turystyka zapewnia człowiekowi również doznania (przeżycia emocjonalne).

⁴ Termin został zapożyczony przez autora z książki Elżbiety i Witolda Wilczyńskich *Geografia. Podręcznik dla szkół średnich*, Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”, 2004.

Funkcja rekreacyjna

Niektóre krajobrazy kulturowe, które cechują się specjalnymi walorami środowiskowymi (*warunki klimatyczne, urozmaicenie rzeźby, obecność obiektów wodnych, urozmaicona szata roślinna i in.*) lub leczniczymi (wody mineralne, borowiny, zdrowy klimat) oraz dostępnością, pełnią również funkcję rekreacyjną, zapewniając człowiekowi wypoczynek fizyczny i psychiczny czyli poprawę zdrowia. Elementami funkcjonalnej infrastruktury w krajobrazach, pełniących funkcję rekreacyjną, są wszelkie miejsca zorganizowanego pobytu w terenie (od pól namiotowych po pensjonaty i sanatoria), pijalnie wód, parki zdrojowe, sztuczne zbiorniki wodne, ogrody itp. Cechuje je, szczególnie w przypadku krajobrazów „uzdrowskich”, skupienie w jednym lub kilku miejscach, nawiązujących do lokalizacji zasobu (czynnika) leczniczego. W takich miejscach krajobraz ulega czasami znacznemu (o niewielkim zasięgu) przekształceniu, nie pociągającemu jednak za sobą skutków negatywnych. Na ogół mamy tu do czynienia z „uszlachetnieniem” krajobrazu przez człowieka (pałace zdrojowe, architektura parkowa itp.), w którym dużo do powiedzenia zawsze mieli architekci krajobrazu.

W przypadku rekreacyjnego przekształcania krajobrazów, szczególnie w obrębie uzdrowisk, dochodzi do zamiany ich naturalnych elementów przez antropopochodne (las – park), powstawania w nich małych elementów (zbiorniki dekoracyjne), co w sumie jednak nie zaburza pełnienia przez krajobraz innych funkcji, np. ekologicznej. O krajobrazach rekreacyjnych jako takich mówić na razie nie możemy ze względu na ograniczony charakter występowania w nich elementów specyficznej infrastruktury. Jeżeli jednak weźmiemy pod uwagę ochronę lasów wokół uzdrowisk w celu, między innymi, zachowania środowiska przyrodniczego jako przyjaznego tła dla uzdrowisk, możemy pokusić się o wyróżnienie właśnie takich krajobrazów. *Krajobrazy rekreacyjne najczęściej powstają na wybrzeżach morskich, na brzegach jezior i sztucznych zbiorników wodnych, w dolinach rzek i w górach.*

Funkcja sakralna

Funkcja ta towarzyszy człowiekowi w krajobrazie od zarania dziejów. W czasach religii pogańskich, ubóstwienia natury przez człowieka, „totalizmu” religijnego sztuczne elementy infrastruktury sakralnej w krajobrazie nie powstawały. Ich funkcje pełniły obiekty naturalne: skały, góry, jaskinie, jeziora, zwierzęta, drzewa itp. Nie było więc przekształcania krajobrazu jako skutku pełnienia przez niego tej funkcji.

W miarę rozwoju religii monoteistycznych, elementy takie zaczęły powstawać, w tym na skalę masową (świątynie, kościoły, klasztory, m.in. skalne itp.). Nie miały one znacznego wpływu na kształtowanie krajobrazu, ponieważ zazwyczaj towarzyszyły osadom ludzkim, stanowiły ich małą część i były wśród nich rozproszone. Pewien wyjątek mogły stanowić działania cystersów w sąsiedztwie klasztorów, z tym że kształtowanie otoczenia miało w tym przypadku charakter pragmatyczny (gospodarczy), a nie religijny.

W czasach obecnych postępująca komercjalizacja miejsc kultu religijnego prowadzi do rozbudowywania elementów sakralnych w krajobrazie poprzez powstawanie

towarzyszących im elementów towarzyszących (sklepy, stragany), pasożytujących na funkcji sakralnej obiektu (np. Licheń lub Lourdes). Ale i w tych przypadkach zmiany w przestrzeni krajobrazowej nie osiągają tak znacznej wielkości, by mówić o kreowaniu nowej jakości krajobrazowej – krajobrazów sakralnych (o ile nie traktujemy krajobrazu zbyt szeroko). Święte góry (Fudzi, Kailas) lub święte lasy tworzą krajobrazy sakralne, ale wyłącznie w aspekcie percepcji duchowej, a nie kształtowania antropogenicznego krajobrazu.

Funkcja estetyczna

Harmonia jest ogólną cechą natury, dlatego też człowiek dąży do zharmonizowania swego życia (religia, etyka, sztuka) i otoczenia (feng-shui, ogrodnictwo, architektura krajobrazu). Krajobraz naturalny jest tworem harmonijnym. Podziwiając „dziki” krajobraz z punktu widokowego wyczuwamy tę harmonię wyraźnie, chociaż nie możemy jej wyjaśnić w sposób racjonalny.

Harmonia krajobrazu naturalnego tkwi w jego istocie i za jej obecność odpowiedzialne są procesy kształtujące ten krajobraz. Za harmonię w krajobrazie „uczłowieczonym” odpowiada człowiek, kształtujący krajobraz. Na preindustrialnym etapie rozwoju ludzkości, kiedy to działania człowieka w krajobrazie były całkowicie uzależnione od otoczenia (surowce, materiały, kształty), powstające w krajobrazie sztuczne elementy funkcjonalne (osady, twierdze itp.) bez względu na pełnioną funkcję, wpisywały się w krajobraz, często naśladując go (budowanie z miejscowego materiału, drewna czy kamienia, zapożyczanie kształtów z otoczenia – różnego rodzaju wypukłości itp.). Wystarczy tu wspomnieć o średniowiecznych europejskich twierdzach czy zamkach, wieńczących wzgórza, marokańskich kasbach na skalistym tle gór, egipskich piramidach, przypominających ostańce na pustyni czy przyjrzeć się falistym kształtom beduińskich namiotów, „wynurzających się” z morza piaszczystych wydm na horyzoncie.

Epoka industrialna to głównie czasy „deharmonizacji” krajobrazu, często nawet jego destrukcji, dewastacji, degradacji, czyli utraty walorów estetycznych. Obecnie zaznacza się wyraźna tendencja do powrotu człowieka do estetycznych wartości krajobrazu, tym razem już w aspekcie przemysłanego, zamierzonego (a nie – żywiołowego, nieświadomie naśladawczego), kształtowania piękna krajobrazu, nawet jeżeli chodzi o krajobrazy przemysłowe.

WIELOFUNKCYJNOŚĆ KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

Wszystkie omówione funkcje krajobrazu kulturowego są „antropopochodne” i „antropocentryczne”. To właśnie obecność człowieka w krajobrazie nadaje im sens bycia jako takim. Są to funkcje krajobrazu dla człowieka. Bez człowieka krajobraz funkcji tych spełniać nie musi, a nawet nie może, ponieważ są one przeznaczone dla człowieka i przez niego (a nie przez naturę) uruchamiane w postaci różnych form celowej działalności. Człowiek kreuje te funkcje, on również je „zasila” (materialnie, energetycznie i informacyjnie), rozwija i buduje, albo zaniedbuje lub porzuca.

Krajobraz naturalny jako taki ma różnorodne predyspozycje do uruchamiania przez człowieka wyżej opisanych funkcji. Są to różnego rodzaju zasoby (surowce mineralne, urodzajne gleby, czysta woda itp.) i właściwości (przyjazny klimat, dogodna rzeźba itp.) krajobrazu, umożliwiające i warunkujące rozwój tych lub innych funkcji.

Każdy krajobraz kulturowy zazwyczaj pełni jednocześnie kilka funkcji, czyli jest wielofunkcyjny. Są wśród nich funkcje niezbędne, np. ekologiczna (środowiskowa), bardziej ważne (produkcyjna – wytwarzanie produktów niezbędnych do życia) lub mniej ważne (np. estetyczna czy rekreacyjna). Spektrum funkcji krajobrazowych jest uzależnione od predyspozycji przyrodniczych krajobrazu oraz zaludnienia i potrzeb człowieka na danym (i nie tylko) obszarze. Są krajobrazy pełniące tylko jedną-dwie funkcje, np. krajobrazy polarnych pustyń (na Antarktydzie), gdzie człowiek przebywa tylko na stacjach badawczych, realizując wspólnie z krajobrazem tylko funkcję poznawczą (badawczą, edukacyjną). Na bardziej dostępnych obrzeżach obszarów polarnych (Spitsbergen, Grenlandia, wybrzeża Antarktydy, wyspy arktyczne) człowiek oprócz poznawczej (w tym turystycznej) uruchamia funkcje gospodarcze (produkcji dóbr i energii, komunikacyjną) i inne (estetyczną – np. obserwacje zórz polarnych). Natomiast w regionach bardziej przyjaznych do życia, jak w środkowej Europie czy na wschodzie USA, w większości krajobrazów człowiek realizuje jednocześnie wszystkie wymienione funkcje.

Bez względu na liczbę pełniących funkcji, w większości przypadków możemy mówić o *funkcjonalnej specjalizacji* tego lub innego krajobrazu. Występuje ona w przypadku dysponowania przez krajobraz wyjątkowymi (rzadkimi, ważnymi lub niezbędnymi) zasobami, np. surowcami mineralnymi (węgiel, złoto, rudy żelaza itp.) czy właściwościami (klimat) lub koniecznością takiego, a nie innego zagospodarowania krajobrazu, wynikającego z przyczyn społeczno-ekonomicznych lub politycznych.

Inwestowanie w tę lub inną funkcję krajobrazu wraz z rozbudowywaniem odpowiedniej infrastruktury, prowadzi do jednostronnego przekształcania krajobrazu i kształtowania się jego określonego funkcjonalnego typu (rekreacyjny, turystyczny, komunikacyjny itd.) Pod tym względem warto się zastanowić nad stworzeniem funkcjonalnej typologii krajobrazów. Typologia taka nie byłaby alternatywą dla typologii genetycznej (krajobrazy górnicze, rolnicze, osadnicze itp.), lecz jej dobrym uzupełnieniem. „Wartość dodana” takiego uzupełniania polega na fakcie „niekompletności krajobrazowej” wyróżnianych typów genetycznych krajobrazów kulturowych. Każdy bowiem krajobraz, czy to rolniczy czy też górniczy, zawiera w swojej strukturze przestrzennej i funkcjonalnej nie tylko czynnik genetyczny, ale również elementy związane z funkcjami podrzędnymi, również niezbędnymi. Krajobraz rolniczy to nie tylko pola i farmy, ale także pojedyncze domy mieszkalne i wioski (funkcja przestrzenna, osadnicza), łączące je drogi i linie przesyłowe (funkcja komunikacyjna), rzeki i kanały (szereg funkcji), tak samo jak krajobraz górniczy to nie tylko kopalnie i hałdy, ale i osiedla robotnicze, liczne szlaki komunikacyjne i inne składowe krajobrazu, podporządkowane innym, aniżeli górnicza, funkcjom. Można

pokusić się o stworzenie jednej hierarchicznie zbudowanej genetyczno-funkcjonalnej typologii krajobrazu kulturowego, która będzie bardziej adekwatna odnośnie do przybliżenia (modelowania teoretycznego) złożonej natury krajobrazu kulturowego i jego zróżnicowania. W obu przypadkach kluczowym jest jednak pytanie: co rozumiemy pod pojęciem krajobrazu kulturowego...

Ciekawe może być też badanie retrospektywne funkcji krajobrazu kulturowego, na przykład za pomocą klucza „stratygrafii krajobrazu kulturowego”, opracowanego przez U. Mygę-Piątek (2005; 2012). Polegałoby ono na odtworzeniu przy pomocy różnych metod historycznych i paleogeograficznych obrazu funkcjonalnego krajobrazów z tych lub innych okresów historycznych (czy prehistorycznych).

Należy zauważyć, że badania *spektrum funkcjonalnego* krajobrazu, czyli jego wielofunkcyjności, zawiera w sobie, co jest bardzo ważne, wątek holistyczny. Badamy krajobraz w jego funkcjonalnej całości oraz skutki przestrzenne wszystkich funkcji. A funkcje te ze sobą ściśle związane, podobnie jak funkcjonowanie komponentów w krajobrazie naturalnym (powiązanie gleby z roślinnością, rzeźbą, klimatem itd.). Budowanie osiedli czy domów jest przywiązane do dogodnych miejsc i dostępu do wody, kopalń – do złóż, farm – do pól czy kanałów, a to wszystko musi być połączone siecią dróg i zaopatrzone w energię itd. Zatem, badając, na przykład, retrospektywnie (ale funkcjonalnie!) średniowieczne rolnictwo i jego skutki środowiskowe na dowolnym obszarze nie możemy pominąć ówczesnego osadnictwa czy komunikacji, inaczej obrazy odtworzonych przez nas krajobrazów będą co najmniej „niekompletne”. Wiedza o charakterze powiązań funkcjonalnych w krajobrazie natomiast może pomóc w odtworzeniu obrazu bardziej kompletnego.

PODSUMOWANIE

Z punktu widzenia funkcji krajobrazu kulturowego, praktycznym celem badań krajobrazowych jest *harmonizacja* (wzajemne pogodzenie, optymalizacja) jego funkcji na danym obszarze. Tym powinien się zająć rozdział nauki o krajobrazie, dotyczący *zarządzania krajobrazem*. Właściwą metodologią, na której owo zarządzanie powinno się opierać, jest bez wątpienia, metodologia systemowa, a przede wszystkim jej dział zajmujący się zarządzaniem złożonymi systemami, czyli cybernetyka.

Funkcjonalne spojrzenie na krajobraz kulturowy jest konieczne, jeżeli chcemy zacząć korzystać z zasad, metod i opracowań cybernetycznych i stosować je z powodzeniem w zarządzaniu krajobrazem. Pozostawanie na etapie rozważań o tym, jak skomplikowany i zróżnicowany jest krajobraz kulturowy (a nierzadko nawet jeszcze – czym jest?) bez liczenia się z kwestiami *celowości* naszych działań krajobrazowych i odpowiednio – jego funkcji, nigdy nie pozwoli na skuteczne zarządzanie krajobrazem czyli na harmonizację, zgranie ze sobą jego funkcji. Badając funkcje krajobrazu kulturowego, które nie są niczym innym jak interakcjami jego elementów, przede wszystkim, antropogenicznych i przyrodniczych, budując funkcjonalne modele krajobrazów kulturowych, torujemy sobie drogę do:

- zastosowania w badaniach krajobrazu kulturowego metod analizy systemowej, formalizacji struktury krajobrazowej;
- modelowania matematycznego funkcjonowania systemu krajobrazowego w celu optymalizacji jego funkcji oraz prognozy skutków;
- konstruowania zoptymalizowanych regionalnych funkcjonalnych modeli krajobrazów, uwzględniających lokalne, regionalne, państwowe itd. potrzeby ludzkie.

Harmonizacji funkcji krajobrazu kulturowego nie należy rozumieć zbyt dosłownie, czyli jako braku wewnętrznych konfliktów funkcjonalnych. Są one nieuniknione, a nawet niezbędne, bo bez przeciwieństw nie ma rozwoju. Chodzi raczej o w miarę właściwe dobranie spektrum funkcji dla konkretnego krajobrazu oraz ustalenie progów funkcjonalnego obciążenia krajobrazu w stosunku do każdej funkcji. Dobranie funkcji w idealnym (co rzadko się zdarza) przypadku powinno bazować na zasadzie *zgodności* funkcji. Do funkcji rekreacyjnej krajobrazu pasują funkcje: ekologiczna (ochrona środowiska), estetyczna, edukacyjna, lecz nie pasuje funkcja produkcji dóbr materialnych (górnictwo, przemysł). Ważna jest również zasada *komplementarności*. Według niej należy dążyć, by wszystkie funkcjonalne elementy krajobrazu (rolnicze i górnicze, osadnicze i komunikacyjne itp.) zostały obciążone w krajobrazie, na przykład, funkcją estetyczną i edukacyjną. Wręcz niezbędną zasadą (*konieczności lub nadrzędności* funkcji) jest pełnienie przez każdy krajobraz funkcji ekologicznej, której w takim lub innym stopniu powinny być podporządkowane inne funkcje.

Zdaniem autora, funkcjonalne spojrzenie na krajobraz kulturowy otwiera nowe możliwości do zgłębienia jego natury, a co ważniejsze – stwarza predyspozycje do racjonalnych działań praktycznych, bazujących na systemowych funkcjonalnych modelach krajobrazu.

LITERATURA

- Myga-Piątek U., 2005: Krajobraz w badaniach geograficznych. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, nr 4: 40-53.
- Myga-Piątek U., 2012: Krajobrazy kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne. Uniwersytet Śląski, Katowice: 406 s.
- Plit F., 2011: Krajobraz kulturowy – czym jest? Uniwersytet Warszawski. Warszawa: 112 s.
- Richling A., Solon J., 2011: Ekologia krajobrazu. PWN, Warszawa: 464 s.
- Ochrona krajobrazów*, 1982. Progress, Moskwa: 270 s.
- Wilczyńska E., Wilczyński W., 1997: Geografia. Podręcznik dla szkół średnich. Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”. Warszawa: 233 s.